

*В.Ю. Шепітько,
доктор юридичних наук, професор,
(Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого)*

Сучасний стан та тенденції криміналістики в її прагматичному аспекті

Ключові слова: предмет, техніка, тактика, методика.

Криміналістика є самостійною галуззю наукового знання, яка привертає до себе увагу перш за все тим, що допомагає встановити істину, проникнути у невідоме. Існувала навіть думка про те, що криміналістика є наукою про судові докази – наукою доказового права (С.М. Потапов). Криміналістика – це діалектика кримінального процесу, це процедура в динаміці, в розвитку; передбачає використання творчого підходу, ситуаційної зумовленості, наявності альтернативи в обранні певних шляхів, методів, прийомів.

Становлення та розвиток криміналістики супроводжувалися завжди гострими дискусіями та суперечностями. На сьогодні в юридичній літературі існують різні визначення предмета криміналістики: наука про розслідування злочинів; наука про розкриття злочинів; наука про сукупність технічних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій. Однак усі ці визначення звужують реальний предмет криміналістики і закономірності, що вона вивчає. З іншого боку, визначення, що пропонуються, підкреслюють її забезпечувальний характер у боротьбі зі злочинністю.

Питання про предмет криміналістики тривалий час залишалося дискусійним (наприклад, дискусія про предмет криміналістики 50-х або 70-х рр. ХХ ст.). Це пов'язане із складністю об'єкта пізнання (вивчення злочинної діяльності і діяльності щодо протидії злочинності). У 1967-1968 рр.

Р.С. Белкін сформулював нове визначення предмета криміналістики, яке стало панівним: наука про закономірності виникнення, збирання, дослідження, оцінки й використання доказів і заснованих на пізнанні цих закономірностей *засобах і методах судового дослідження і попередження злочинів* [2, 20]. Ця дефініція враховувала головний зміст предмета криміналістики.

У сучасній криміналістиці розглядають двоєдиний об'єкт пізнання – злочинну діяльність, злочинну поведінку і діяльність щодо їх розкриття, розслідування, встановлення істини у справі. Тому мали місце такі пропозиції щодо формулювання криміналістики: криміналістика – це наука про закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, які слугують основою для *розробки засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки і використання доказів* з метою розкриття, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів [10, 7, 8]. Пропоноване визначення підкреслює її прагматичний характер, спрямованість на створення наукового “продукту” для практики боротьби зі злочинністю.

Розвиток криміналістики характеризується формуванням загальної та окремих теорій, розробленням і впровадженням науково-технічних засобів та інформаційних технологій у практику боротьби зі злочинністю, удосконаленням прийомів криміналістичної тактики, пропонуваним

окремих методик розслідування нових видів злочинів. Накопичення наукового знання час від часу призводить до зміни наукової парадигми криміналістики (змінення системи пануючих ідей). Криміналістика – це наука, що розвивається, змінюються її межі, сфери впливу, виникають нові напрями і теорії.

У криміналістичній літературі зверталася увага на те, що криміналістика вийшла за межі досудового слідства. Криміналістичні знання знаходять своє застосування й під час судового розгляду. Виникають ідеї про розширення кола об'єктів криміналістичної науки, з урахуванням можливостей розробки нею проблем цивільного, господарського та адміністративного процесу [4, 63].

На сьогодні у літературних джерелах з криміналістики містяться пропозиції щодо змінення її системи. У цьому плані деякі позиції викликають заперечення і не відповідають об'єктивному положенню. Так, С.В. Лаврухін пропонує нову модель криміналістики, і зокрема, вважає за можливе обмежити криміналістичну тактику алгоритмами слідчих дій. За нашим переконанням, тактика не може бути обмежена рамками алгоритмів і програм. Тактика не завжди є готовою схемою, вона динамічна, ситуаційно залежна, індивідуальна в кожному конкретному випадку. Тактика не повинна бути зведена тільки до шаблонів.

Справедливій критиці піддавались й нетрадиційні погляди на систему криміналістики – “криміналістику обвинувачення” і “криміналістику захисту” (О.Я. Баєв) або “господарську”, “банківську” (Г.О. Зорин) та інші модифікації криміналістики. М.П. Яблоков та О.Ю. Головін правильно підкреслюють, що криміналістика є цілісною наукою, а будь-які спроби необ'єктивного та недостатньо обґрунтованого розширення об'єктно-предметної галузі криміналістики, змінення її системи, призначення має стати предметом обґрунтованої критики з боку криміналістичної наукової спільноти [12, 107].

Тенденції криміналістики виявляються у декількох напрямках. Важливим напрямом

є розробка та впровадження в діяльність правоохоронних органів новітніх прийомів, методів та засобів (інновацій). Так, необхідність впровадження інновацій у діяльність слідчого обумовлена вирішенням значної кількості завдань у відносно стислі строки (дефіцитом часу); недостатністю технічних засобів, що є на озброєнні правоохоронних органів; складнощами у взаємодії зі спеціалістами і оперативно-розшуковими співробітниками; недостатністю інформації про розслідувану подію (дефіцитом інформації); відсутністю надійних джерел отримання інформації; протидією розслідування з боку зацікавлених осіб. Впровадження інновацій сприяє оптимізації розслідування та усуненню (зменшенню) слідчих помилок.

Впровадження інновацій в слідчу діяльність може здійснюватись за такими напрямками: 1) розробка та використання нових науково-технічних засобів для виявлення, збирання і попереднього дослідження доказів; 2) пропонування новітніх інформаційних технологій та їх використання в роботі слідчого; 3) створення (розробка) і пропонування до застосування нових прийомів, методів, методик проведення слідчих дій і розслідування злочинів в цілому.

В.Г. Гончаренко вказує, що у практичному аспекті розвиток криміналістики завжди характеризувався постійним залученням, удосконаленням або пристосуванням для своїх потреб досягнень природничих і технічних наук [6, 75, 76]. У цьому плані криміналістична техніка є розділом криміналістики, який виник внаслідок впровадження досягнень природничих і технічних наук з метою виявлення слідів злочину та отримання іншої криміналістично значущої інформації.

Поповнення арсеналу науково-технічних засобів, що застосовуються у боротьбі зі злочинністю при здійсненні кримінально-процесуальної процедури, ставить питання про необхідність перевірки їх науковості, заборону використання антинаукових прийомів та таких, що не відповідають принципу демократичності кримінального судочинства.

Щоб використання науково-технічних засобів при розслідуванні злочинів сприяло підвищенню ефективності праці слідчого, необхідно широко використовувати допомогу спеціалістів (ст. 128¹ КПК України). Але негативною тенденцією на сьогодні є протиставлення слідчого та спеціаліста, відмежування слідчого від застосування науково-технічних засобів, виконання спеціалістом діяльності на свій розсуд, а не надання допомоги слідчому.

У сучасних умовах слідча діяльність потребує свого технічного переоснащення (і у цьому плані свою роль має відіграти криміналістика). Про це свідчать результати анкетування слідчих прокуратури та МВС України. Зокрема, слідчі зазначили, що при розслідуванні злочинів вони стикаються з певними складнощами – 95 % практичних працівників. Причому, на їх думку, такі складнощі полягають: у неналежній організації праці – 22 % респондентів; у відсутності типових методик розслідування – 16,5 %; у неналежному забезпеченні технічними засобами – 50 %; у відсутності спеціальної криміналістичної літератури – 5,5 %. Проанкетовані вважають, що слідчий повинен використовувати науково-технічні засоби під час проведення слідчих дій – зазначили 36% опитаних; повинен, але за допомогою спеціаліста – 58%; тільки у випадку необхідності – 5%.

Останнім часом в Україні здійснено спроби до розробки і впровадження в діяльність органів досудового слідства комбінованих комплектів науково-технічних засобів: а) уніфікований комплект слідчого; б) комплекти вузької спрямованості: комплект пошукових засобів слідчого (набір – пошук); комплект науково-технічних засобів для огляду місця пожежі (набір – пожежа); комплект науково-технічних засобів для огляду вибухових пристроїв і місця вибуху (набір – вибух); комплект науково-технічних засобів для роботи з мікрооб'єктами (набір мікро або “Молекула”); комплект для роботи зі слідами рук (дактилоскопічний набір); набір слідчого для огляду документів та ін.

Найбільш важливим напрямом опти-

мізації слідчої діяльності виступає її комп'ютеризація. Результати анкетування слідчих прокуратури та МВС України свідчать, що вони намагаються використовувати у своєму арсеналі інформаційні технології (зазначили 58 % респондентів). Це зокрема: інформаційні бази даних – 46 %, бази законодавства – 53 %, автоматизоване робоче місце слідчого – 8 %, електронні довідники – 20 %, інше – 6 %. На сучасному етапі цивілізації слідчий не може здійснювати свою діяльність без створення інтегрованих баз даних, банків знань, інформаційних систем, які можуть у багато разів спростити пошук, аналіз, передачу й обробку інформації. У діяльності правоохоронних органів і експертних установ знаходять своє застосування такі інформаційні системи: автоматизовані, експертні, консультаційні системи штучного інтелекту, інформаційно-аналітичні, системи обробки статистичної інформації тощо.

Реалізація сучасних інформаційних технологій може здійснюватись за допомогою розробки і впровадження автоматизованого робочого місця слідчого (“АРМ слідчого”). АРМ слідчого має охоплювати: а) інформаційно-довідкові; б) інформаційно-пошукові; в) інформаційно-консультаційні системи. Головне завдання АРМ слідчого – забезпечення підтримки прийняття рішень.

Досить позитивним моментом у цьому напрямі є створення в мережі Інтернет АРМ слідчого “Інсайт”. За своєю структурою АРМ слідчого “Інсайт” складається з таких блоків: система “Законодавство” (нормативно-правові акти, що регулюють діяльність слідчого); система “Документ” (зразки процесуальних документів); система “Слідчі дії” (процесуальна регламентація і тактика слідчих дій); система “Науково-технічні засоби” (техніко-криміналістичне забезпечення органів досудового слідства); система “Судові експертизи” (підготовка матеріалів для призначення судових експертиз, типові питання); система “Криміналістичні методики” (методики розслідування окремих видів злочинів); система “Словник термінів” (словник термінів з криміналіс-

тики); система “Правоохоронні органи та експертні установи” (основні відомості та адреси); система “Навчання” (програми-тренажери); система “Бібліографія”.

За останні десятиріччя відбулися суттєві зміни в предметі криміналістичної тактики. Становлення криміналістичної тактики відрізняється нерівномірністю розвитку, гіперболізацією окремих її частин і напрямів. У різні періоди часу відбувалось захоплення тактикою злочинної діяльності, вивченням особи і типу злочинця, а потім крен відбувся в бік слідчої тактики, розробки прийомів слідчої діяльності.

У літературних джерелах звернено увагу на певні тенденції криміналістичної тактики. Зокрема, Р.С. Белкін називає такі: 1) уточнення змісту і меж криміналістичної тактики, її зв'язків з криміналістичною технікою і методикою; 2) розширення меж застосування в криміналістичній тактиці даних інших наук, у тому числі і нових галузей знань; 3) удосконалення тактичних прийомів і тактико-криміналістичних рекомендацій; 4) розробка нових тактичних прийомів і тактики нових слідчих дій в цілому; 5) підвищення ефективності тактичних прийомів і рекомендацій по використанню можливостей оперативно-розшукових апаратів органів внутрішніх справ; 6) розробка тактики судового слідства [1, 198, 199].

Криміналістичне забезпечення діяльності органів досудового слідства передбачає пропонування та впровадження найбільш оптимальних тактичних прийомів проведення окремих слідчих дій, їх систем (або тактичних комбінацій), типових тактичних комплексів та тактичних операцій.

Сучасний стан криміналістичної теорії дозволяє поставити питання про необхідність розробки і застосування систем тактичних прийомів, які виступають оптимальним засобом виявлення доказової інформації та її використання у судовій та слідчій практиці [11, 112]. Р.С. Белкін зазначає, що розробка тактики слідчої дії передбачає систематизацію застосовуваних при її провадженні тактичних прийомів, типізацію їх систем у межах цієї слідчої дії [3, 119].

Достатньо новою проблемою в криміналістиці є розробка найбільш доцільних комплексів слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних (чи організаційно-технічних) заходів стосовно завдань розслідування – тактичних операцій. Необхідність розробки та застосування тактичних операцій підтверджується слідчою практикою. Зокрема, за результатами емпіричних досліджень І.М. Комарова, всі опитані співробітники органів слідства і дізнання заявили, що застосовують криміналістичні операції у своїй практичній діяльності, а 75% вказали на особливу необхідність у цьому криміналістичному способі при розкритті, розслідуванні і попередженні складних злочинів [8, 33].

Певну синтезуючу роль в криміналістиці виконує криміналістична методика (методика розслідування окремих видів злочинів) як поєднання рекомендацій криміналістичної техніки та тактики відносно видової своєрідності злочинів. Методика розслідування окремих видів і груп злочинів є структурною частиною криміналістики, в якій на основі загальних принципів положень розглядаються методи та засоби, що застосовуються в розкритті і розслідуванні конкретних видів і груп злочинів із урахуванням їх криміналістичної характеристики і типових слідчих ситуацій [5, 325].

В.А. Журавель зазначає, що вдосконалення криміналістичної методики як системи знань і самостійного розділу криміналістики має здійснюватися через узагальнення та теоретичне пояснення накопиченого емпіричного матеріалу і пізнання наукових фактів, що належать як до сфери вчинення злочинів, так і до сфери їх розкриття, розслідування та попередження. З огляду на це перед науковцями постають такі завдання: уніфікувати сучасні погляди на криміналістичну методику як наукову категорію, її структуру, мету, завдання; модернізувати існуючі і розробити нові методичні рекомендації з розслідування тих чи інших категорій злочинів (йдеться, насамперед, про нові злочини або ті, що істотно видозмінилися) на основі запро-

вадження універсальної, “базової” моделі розслідування злочинів, ситуаційного підходу і більш широкого застосування таких наукових категорій, як криміналістична класифікація злочинів, їх криміналістична характеристика, типові версії тощо; викласти відповідні методичні рекомендації у найбільш доступній для сприйняття формі, в тому числі у вигляді певних алгоритмічних схем, котрі реалізуються на базі сучасних комп’ютерних технологій [7, 177, 178].

Необхідно погодитись з автором у тому, що методичні рекомендації мають бути “доступними для сприйняття” слідчим, тобто вони повинні бути адресовані представникам органів досудового слідства. У криміналістичній літературі мали місце пропозиції, які належали до програмування та алгоритмізації процесу розслідування, створення доцільних програм дій слідчого. В.О. Коновалова пише, що перспективним є впровадження певних алгоритмічних схем (програм) дій слідчого в тих чи інших ситуаціях розслідування [9, 169–174].

Останнім часом у криміналістиці спостерігається певна тенденція, що характеризується захопленням різного роду типовими рекомендаціями, схемами, характеристиками та ін. Пропонуються типові слідчі ситуації, типові версії, типові тактичні прийоми, криміналістичні характеристики певних видів злочинів, типові обставини, що підлягають встановленню та ін. Ці “матриці” криміналістики виконують не тільки позитивну, але й негативну роль. Необхідно нагадати, що кожний злочин є індивідуальним і неповторним. Тому й процес виконання слідчої діяльності також є індивідуальним. Будь-яка типізація – це завжди процес спрощення, схематизації, абстрагування.

Список літератури:

1. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. – 3-е изд-во, доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
2. *Белкин Р.С.* Общая теория советской криминалистики. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1986. – 320 с.
3. *Белкин Р.С.* Очерк криминалистической тактики: Учеб. пособие. – Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993. – 200 с.

Застосування окремих криміналістичних методик залежить також від виду самої методики та її змістового наповнення. Зокрема, в криміналістиці здійснюється розробка різних криміналістичних методик. В.А. Журавель пише, що з’ясування цієї проблеми залежить, насамперед, від наявності єдиної, загально визнаної і не суперечливої класифікації методик розслідування злочинів, оскільки до різних класифікаційних рівнів цих методик можуть бути запропоновані різні технологічні підходи щодо їх утворення (розбудови)... На сьогодні найбільш усталеною є чотирирівнева структура, що включає в себе такі елементи: 1) міжвидові (групові) окремі криміналістичні методики розслідування; 2) видові окремі криміналістичні методики розслідування; 3) підвидові окремі криміналістичні методики розслідування; 4) комплексні окремі криміналістичні методики розслідування [7, 184].

Таким чином, розвиток криміналістики в її прагматичному аспекті виявляється у декількох напрямках: 1) техніко-криміналістичному (розробка і впровадження новітніх науково-технічних засобів, техніко-криміналістичних прийомів, інформаційних технологій тощо); 2) організаційно-тактичному (розробка ефективної тактики слідчих дій, впровадження нових тактичних прийомів та їх систем, а також тактичних операцій); 3) методичному (формування і впровадження окремих криміналістичних методик). Системне криміналістичне забезпечення органів досудового слідства дозволяє оптимізувати процес розкриття та розслідування злочинів, здійснювати боротьбу зі злочинністю на підставі наукових рекомендацій і відповідно до вимог наукової організації праці.

4. **Волчецкая Т.С.** Развитие криминалистической науки и предмет криминалистики // 50 лет в криминалистике. К 80- летию со дня рождения Р.С. Белкина: Матер. междунар. науч. конф. – Воронеж: Воронеж. гос ун-т, 2002.
5. **Герасимов И.Ф.** Общие положения методики расследования преступлений // Криминалистика: Учебник / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М.: Высшая школа, 1994.
6. **Гончаренко В.Г.** Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (методологические вопросы): Монография. – К.: Вища школа, 1980. – 160 с.
7. **Журавель В.А.** Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів // Вісник Академії правових наук України. – Харків: Право, 2007. – Вип. 2 (49).
8. **Комаров И.М.** Криминалистические операции в досудебном производстве: Монография. – Барнаул: Изд-во Алт. гос. ун-та, 2002.
9. **Коновалова В.О.** Алгоритмізація в теорії криміналістики // Вісник Академії правових наук України. – Харків: Право, 2007. – Вип. 1 (48).
10. Криміналістика: Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К.: Концерн Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. – 728 с.
11. **Шепітько В.Ю.** Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): Монографія. – Харків: Харків юридичний, 2007. – 432 с.
12. **Яблоков Н.П., Головин А.Ю.** Криминалистика: природа и система. – М.: Юристь, 2005. – 147 с.

РЕЗЮМЕ

В статье подвергнут анализу современный этап развития криминалистики, обращено внимание на изменения в ее предмете, прослежены основные тенденции в обеспечении практики борьбы с преступностью новейшими средствами, приемами и методами.

SUMMARY

The article analyses contemporary stage of criminalistics development and addresses the changes in its object as well as follows the major tendencies in establishing practices for fighting crime, innovative approaches, methods and technique.

*Рекомендовано кафедрою
кримінального процесу та криміналістики*

Подано 23.05.08